

მიხეილ ბახტაძე

**რამდენიმე მოსაზრება საქართველოში ათაბაგის „ჯელის“
შემოღებასთან დაკავშირებით**

ათაბაგი ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის სახელმწიფო წყობილების ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი და მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო. ქართულ ისტორიოგრაფიაში არ არის ერთი მოსაზრება ამ „ჯელის“ საქართველოში გაჩენის საკითხთან დაკავშირებით.

თავად ეს ტიტული სელჩუკთა სახელმწიფოსათვის იყო დამახასიათებელი და პირველად 1077 წელს ნიჟამ ალ-მულქს ებოძა. „შემდეგ ათაბაგის წოდებულებას ატარებდა არა მარტო უფლისწულის აღმზრდელი, არამედ პროვინციის გამგებელი ამირაც“.¹ ამავე დროს ეს ინსტიტუტი მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში გავრცელდა და ახალი შინაარსით შეივსო.² როგორც ირკვევა, ათაბაგობის ინსტიტუტის არსებობისა და განვითარების მანძილზე ეს „ჯელი“ ხშირად სულ ახალ და ახალ შინაარსს იძენდა. არსებობდნენ სხვადასხვა კატეგორიის ათაბაგები. ტახტის მემკვიდრე უფლისწულის ათაბაგები; ათაბაგები, რომლებიც მართველი დინასტიის წევრები იყვნენ; სულთნის ათაბაგები (ასეთები იყვნენ ელდიგუზიანები); ამირები და მხედართმთავრები, რომლებიც ათაბაგის ტიტულს ატარებდნენ; ე.წ. მეორე რიგის ათაბაგები (ათაბაგთა შვილების აღმზრდელები ან ათაბაგთა ნაცვლები).³

ივანე ჯავახიშვილის აზრით, პირველი ათაბაგი იყო ივანე მხარგრძელი, რომელსაც ეს ტიტული თამარ მეფემ მიანიჭა ზაქარიას გარდაცვალების შემდეგ, 1212 წელს. თავად ათაბაგის „ჯელი“ კი, საქართველოში სელჩუკთა სახელმწიფოდან გადმოღებული, ქართული სამოხელეო წყობისათვის უცხო

¹ ვ. გაბაშვილი. საქართველო და თურქული სამყარო XI-XII საუკუნეებში. აღმოსავლური ფილოლოგია. III. თბ. 1973, გვ. 94.

² ნ. შენგელია. სელჩუკები და საქართველო. თბ. 1978, გვ. 126.

³ Гусейнов. Палестинский Сборник. вып. 15 (78). М. 1966, гв. 193.

და ზედმეტი რამ იყო.⁴

ივანე სურგულაძე აღნიშნავდა, „ათაბაგი – სელჩუკთა სახელმწიფოში სულთნის მემკვიდრის აღმზრდელი და მეურვე იყო. პირველი ათაბაგი იყო მალიქ-შაჰის აღმზრდელი ნიზამ ალ-მულქი. სელჩუკთა სახელმწიფოს დამ-
ლის შემდეგ ათაბაგი დამოუკიდებელი სამთავროს მეთაურის წოდებაა, ან
მხოლოდ საპატიო ტიტული ეგვიპტის მამელუქთა სახელმწიფოში – მხედარ-
თმთავარი. საქართველოში ათაბაგი იყო ვაზირი. მის ფუნქციებში შედიოდა
ტახტის მემკვიდრის აღზრდა. ათაბაგობა საქართველოში დამკვიდრდა მეფის
ხელისუფლების წინააღმდეგ ოპოზიციურად განწყობილი მსხვილი ფეოდალე-
ბის გაძლიერების შემდეგ. 1212 წელს იგი პირველად ებოძა ივანე მხარ-
გრძელს. ათაბაგობა იმთავითვე დაუპირისპირდა მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდ-
ლის თანამდებობას“.⁵

სრულიად განსხვავებული მოსაზრება ჰქონდა ნოდარ შოშიაშვილს,
რომელიც მიიჩნევდა, რომ არსებობდა პროვინციის მმართველი ათაბაგიც და
ათაბაგი-ვაზირიც. მეცნიერი წერდა, „ათაბაგი – უფლისწულის გამზრდელი,
ადგილობრივი მართველობის მოხელე და ერთ-ერთი ვეზირი გაერთიანებული
საქართველოს ფეოდალურ სახელმწიფოში. საქართველოში ათაბაგობა შემო-
ვიდა თურქული სამყაროდან. უფლისწულის გამზრდელი ათაბაგის გარდა სა-
ქართველოში ჩანს აგრეთვე პროვინციის გამგებელი ათაბაგი. ასეთი ყოფილა
ივანე ახალციხელ-თორელი, რომელიც თამარ მეფეს კარის (ყარსის) ალების
შემდეგ (XIII ს-ის დასაწყისი) დაუნიშნავს ამ მხარის გამგებლად, მონაპირედ
და უბოძებია ათაბაგის და ამირთამირას სახელო ... ათაბაგობა საქართველო-
ში დაუპირისპირდა მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდლის თანამდებობას და თან-
დათანობით წაართვა მას „ვაზირთა უპირველესობა“. პირველი ათაბაგი ვაზი-
რი იყო ივანე მხარგრძელი. იგი ჯერ თამარ მეფის მსახურთუხუცესი იყო,
ხოლო XIII საუკუნის დასაწყისში (1205) ათაბაგობა მიიღო. თავისი ძმის
ზაქარიას გარდაცვალების შემდეგ (1212) ივანემ მისი სახელო, ამირსპასალა-
რობაც დაიმკვიდრა“.⁶

დაახლოებით მსგავსი მოსაზრება ჰქონდა ილია ანთელავასაც. „ისტო-
რიანთა და აზმანთა“ მთელი კუპიურა, სადაც თამარისა და ივანე მხარგრძე-

⁴ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. II. ნაკ. I. თხზ. ტ. VI. თბ. 1982, გვ. 179.

⁵ ი. სურგულაძე. ათაბაგი. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. I, თბ. 1975, გვ. 222.

⁶ ნ. შოშიაშვილი. ათაბაგი. ენციკლოპედია საქართველო. ტ. I. თბ. 1997, გვ. 73.

ლის საუბარია მოტანილი ათაბაგობის ბოძების თაობაზე, ანაქრონიზმს წარმოადგენს. აშკარაა, რომ ივანე მხარგრძელს ათაბაგობა ებოძა თამარის სიცოცხლეშივე, არაუგვიანეს 1207 წლისა ...ივანე მხარგრძელისა და ივანე ახალციხელის ათაბაგობა არ უნდა იყოს წინააღმდეგობაში. ივანე მხარგრძელი უფლისწულის ათაბაგი, ე.ი. ფაქტობრივად, სამეფო ათაბაგია, ხოლო ივანე ახალციხელი – საუფლისწულო ოლქის ათაბაგი. ივანე ახალციხელის ათაბაგობა კარის აღებასთან და მის იქ ამირთამირად დანიშვნასთანაა დაკავშირებული. ეს კი 1206 წელს მოხდა ... ივანე მხარგრძელს უფლისწულის აღმზრდელის, ათაბაგის სახელო ვფიქრობთ დავით სოსლანის გარდაცვალების – 1205 წლის შემდეგ უნდა მიეღო და გასაგები მიზეზების გამო 1207 წლამდე. სავსებით დასაშვებია, რომ ის პირველი მფლობელი იყო ამ ტიტულისა. კარის აღება ხომ 1206 წელს მოხდა ...სადღეისოდ ძნელია გავიზიაროთ მოსაზრება, თითქოს ათაბაგობა შემთხვევით შემოღებული, ხელოვნურად დანერგილი სახელო იყო.⁷

ვალერიან გაბაშვილი წერდა, რომ „საქართველოშიც, როგორც ჩანს ამირთ-ამირობა და ათაბაგობა გაიგივებული იყო“.⁸

საინტერესოა დავით გვრიტიშვილის მოსაზრება ათაბაგობასთან დაკავშირებით. განსაკუთრებით იქ, სადაც საუბარია ივანე მხარგრძელის მოტივებზე, თუ რატომ ითხოვდა ამ „ჭელს“. მეცნიერი წერდა, „ათაბაგობა 1212 წელს დაარსდა ... ათაბაგობა ... ქართული სამოხელეო ინსტიტუტი არ ყოფილა და იგი წინათ არც არავის ჰქონია ... იბადება კითხვა, ქართულ სინამდვილეში რა სახე უნდა მიეღო ათაბაგობას? იგი პირდაპირი ასლი ხომ არ იყო სხვაგან არსებული ათაბაგობისა? ... ათაბაგი პირდაპირი ასლი არ, ან ვერ იქნებოდა. მიუხედავად ამისა, ივანე მხარგრძელი მაინც თავაშობებით იბრძვის ათაბაგობა მიიღოს. მაშ რით უნდა ავხსნათ ეს? ნუ თუ მარტო განდიდებული ფეოდალის პატივმოყვარეობით აიხსნება ეს მოთხოვნა? სამწუხაროდ, პირდაპირი ცნობები არა გვაქვს ამ კითხვაზე რომ ვუპასუხოთ, მაგრამ თუ მომდევნო ხანის ამბებს დავუკვირდებით, მაშინ ნათელი გახდება, რომ ივანეს ეს მოთხოვნა სრულიად მოფიქრებული ჰქონდა და კარგად ესმოდა რას ითხოვდა და რატომ ითხოვდა. ის ამბავი, რომ იმ დროს, როცა ეს „ჭელი“ დაარსდა, მეფის კარზე აღსაზრდელი არავინ იყო, კიდევ არაფერს ნიშ-

⁷ ი. ანთელავა. საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XII სს. თბ. 1983, გვ. 135-137.

⁸ ვ. გაბაშვილი. საქართველო და თურქული სამყარო XI-XII საუკუნეებში, გვ. 94.

ნავს. თანამდებობა მემკვიდრეობითად თუ გადაიქცეოდა, მომდევნო მხარგრძელებს გამოადგებოდათ და თუ ღღეს მწიგნობართუხუცესი-ჭყონდიდელი „მამა არს მეფისა“, ხვალ ათაბაგზე იტყოდნენ „მამა არს მეფისაო“. ასე, რომ ჭკვიანი ფეოდალი ხვალინდელ ღლეზე ფიქრობდა. მართლაც, მომდევნო მოვლენები გვიდასტურებენ, რომ ათაბაგში ეს ტენდენცია ე.ი. ათაბაგის ბრძოლა მწიგნობართუხუცესის დაპირისპირების შესახებ, აშკარად ჩანს.⁹

შოთა მესხია ათაბაგობის შემოღებას ივანე მხარგრძელის საკითხს უკავშირებდა. იგი წერდა, „ათაბაგობის სამოხელეო ინსტიტუტი, ასე გავრცელებული იმდროინდელ ახლო აღმოსავლეთის მაჰმადიანურ სამყაროში, თვით ივანესვე განცხადებით, მანამდე სავსებით უცხო იყო ქართული სამოხელეო წყობისათვის ... ივანე მხარგრძელი ათაბაგობის შემოღებით ცდილობდა დაპირისპირებოდა სამეფო ვაზირის სახელოს და თამარის კარზე მეფის კიდევ ერთი „მამის“ თანამდებობა დაემკვიდრებინა. მხოლოდ ამ გზით შეიძლებოდა ვაზირის როლის შესუსტება და მხარგრძელთა საგვარეულოს, კერძოდ ივანეს სახლის შემდგომი გაძლიერება. ამას გარდა, როგორც აღვნიშნეთ, ივანე, ათაბაგობის შემოღებით, თავის სახლს სამემკვიდრეო სახელოს უტოვებდა, რაც სხვა გზით, კერძოდ, ამირსპასალარობისა და მანდატურთუხუცესობის მიღებით, შეუძლებელი იყო. სწორედ ამ ორმა უმთავრესმა მოტივმა განაპირობა ივანე მხარგრძელის მიერ ათაბაგობის ინსტიტუტის შემოღების მოთხოვნა და არა მისმა ზრუნვამ საათაბაგოს სახით დამოუკიდებელი ერთეულის ჩამოყალიბებისათვის“.¹⁰

„ისტორიანი და აზმანში“ ძალიან საინტერესოდ არის აღწერილი ივანე მხარგრძელისათვის ათაბაგობის ბოძების სცენა. ზაქარიას გარდაცვალების შემდეგ „მეფემან მოუწოდა ძმასა ზაქარიასასა ივანეს მსახურთუხუცესსა, და ინება პატივსა ძმისა მისისასა აღეყვანება, და უბოძა ამირსპასალარობისა პატივი. ხოლო ივანე საქმეთა შინა განკურვებულ იყო და ესე რქუა მეფესა: პატივი ესე, რომლითა პატივიცემიეს ჩემდა, ღიდად ღიდი არს და მე უღირს ვარ. ესრეთ შემიწყალე, ძმისა ჩემისა სახელსა ჩემ ზედა არა ახსენებდნენ, რათა არა მრცხუენეს ნაცვლად მისა ღვომად, არამედ ათაბაგობითა პატივმეც. საქართველოსა არა არს წესად და კელად თქუენ მეფეთა წინაშე ათაბაგობა და ამით განადიდე წყალობა შენი ჩემ ზედა, რომე ახალსა და უაღ-

⁹ დ. გვრიტიშვილი. ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან (XIII-XIV სს.). თბ. 1962, გვ. 85-86.

¹⁰ შ. მესხია. საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში. თბ. 1979, გვ. 309-310.

რესა პატივსა ღირს მყო და ათაბაგობა მიბოძო. რომელ სულტანთა წესი არს ათაბაგი, რომელი მამად და გამზრდელად, მეფეთა და სულტანთა იწოდების ათაბაგი. ამით განადიდე წყალობა შენი უწინარეს ჩემთა პირველთა. ყოცა მეფემან და უბოძა ათაბაგობა, რომელი არა ყოფილ იყო საქართველოს მეფეთა წინაშე, არცა ვის ბოძებოდა“.¹¹

ძალიან უცნაური სიტუაციაა აღწერილი წყაროში. ქვეშევრდომი მეფეს უბედავს, რომ უარი უთხრას მისთვის შეთავაზებულ საკელოზე და სამეფოში მანამდე არარსებული და ახლა საგანგებო მისთვის შესაქმნელი თანამდებობა – ათაბაგობა ითხოვოს.

პირადად ჩვენთვის ძნელად წარმოსადგენი და დაუჯერებელი ფაქტია, რომ ივანე მხარგრძელს ასეთი თავხედობა გაეხდებოდა მეფისათვის. რომც გაეხდებოდა, რატომ უნდა დაეკმაყოფილებინა მეფეს ერთი, თუნდაც ძალიან გავლენიანი და ძლიერი ფეოდალის ასეთი აზირობული და თავხედური თხოვნა. თანაც თხოვნა ისეთი თანამდებობის შემოღების შესახებ, რომელიც ქართული სახელმწიფოს მმართველობის სისტემისათვის საკვებით ზედმეტი იყო. უფრო მეტიც, როგორც მართებულად არის აღნიშნული ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ათაბაგი მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის „კონკურენტი“ გახდა და დიდად შეუწყო ხელი ამ მეტად მნიშვნელოვანი და საჭირო თანამდებობის „დამცრობასა“ და საერთოდ გაქრობასაც.

თუ ათაბაგობის შემოღების იმ ვერსიას გავიზიარებთ, რომელიც „ისტორიანი და აზმანშია“ დაცული, მაშინ აშკარაა, რომ ქართული სახელმწიფოებრიობა ძალიან ღრმა კრიზისს განიცდიდა.

ჩვენი აზრით, ცხადია, რომ ზაქარია მხარგრძელი თამარზე ადრე არ გარდაცვლილა¹². აქედან გამომდინარე, ჩნდება კითხვა, რამდენად რეალურია ყველაფერი იქიდან, რაც, „ისტორიანი და აზმანის“ მიხედვით, ვითომდა ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების შემდგომ ხდება? ბენიამინ სილაგაძის აზრით, „თხზულება თამარის მეფობიდან რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ არის დაწერილი, როცა მის ავტორს არათუ ამა თუ იმ ამბის თარიღი, არამედ თვით ამბების თანმიმდევრობაც აღარ სცოდნია“.¹³ რა თქმა უნდა, ნებისმიერ მემპტიანეს შეიძლება მოსვლოდა შეცდომა. შესაძლოა, არეოდა ლაშქ-

¹¹ ქართლის ცხოვრება. მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 477-478.

¹² მ. ბახტაძე. კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. II. თბ. 2011.

¹³ ბ. სილაგაძე. XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ აღასირის ცნობათა შუქზე. კრებ.: „საქართველო რუსთაველის ხანაში“. თბ. 1966.

რობებისა ან ქალაქების დაკავების თანმიმდევრობა, ისევე როგორც ამა თუ იმ პიროვნებათა გარდაცვალების თანმიმდევრობაც. მაგრამ აქ არის ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი – საქმე ეხება საქართველოს მეფისა და იმ პერიოდის ყველაზე უფრო გავლენიანი ფეოდალის, ამირსპასალარ-მანდატურთუხუცეს ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების საკითხს. ამ შემთხვევაში, ჩვენი აზრით, შეცდომა ნაკლებად მოსალოდნელია. მაგრამ სანამ იმას გავარკვევდეთ, თუ რატომ წერია მატიაზე, რომ ჯერ ზაქარია მხარგრძელი გარდაიცვალა და შემდეგ თამარი, პასუხი უნდა გავცეთ ერთ კითხვას – იყო კი ივანე მხარგრძელი, პირველი ათაბაგი?

ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა იმავე „ისტორიანი და აზ-მანში“ დაცული შემდეგი ცნობა, „აქამომღე კარი თურქთა ჰქონდა. წარავლინა ლაშქარი გარედგომად და ცნეს თურქთა, დაადეს კარი და ივლტოდეს. ზოლო მეფემან აიღო და მიითულა კარი და დაუტევა კარისა მცველად **ახალციხელი ივანე** და აჩინა მონაპირედ **და უბოძა ათაბაგობა** და ამირთამირობა“.¹⁴ ჩნდება საინტერესო კითხვა, ვინ იყო პირველი ათაბაგი ივანე ახალციხელი თუ ივანე მხარგრძელი?

თავის დროზე ლოვარდ ტუხაშვილმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ ათაბაგობა საქართველოში შემოღებულ იქნა, დაახლოებით, 1205-1206 წელს¹⁵, ივანე მხარგრძელმა ათაბაგობა მიიღო მხარგრძელთა და თორელ-ახალციხელთა საგვარეულო ურთიერთბრძოლაში გამარჯვების შემდეგ პირველი ათაბაგისაგან, ივანე ახალციხელისაგან, განსხვავებული შინაარსით. საუფლისწულო მამულების მართვას დაემატა მხარგრძელთა (თმოგველებისა და გაგელების გამოკლებით) სამმართველო ოლქების კოლეგიალური მმართველობის გაფორმებაც. ივანე გახდა არა მთელი საქართველოს, არამედ მხოლოდ ერთი რეგიონის ათაბაგი. ათაბაგობის მიღებით დასრულდა მხარგრძელთა სამოხელეო მფლობელობის სამამულო მფლობელობად გადაქცევის ევოლუცია. XII-XIII საუკუნების საქართველოსათვის ეს უაღრესად ტიპური მოვლენა შედარებით გაამძაფრა თამარის ნაადრევმა სიკვდილმა (1207 წ.) და ლაშას კურთხევის დაგვიანებამ (1210 წ.), რამაც ხელი შეუწყო ივანე ათაბაგის „მამობრივი“ ზრუნვის მითის შექმნასა და მხარგრძელთა პანეგერიკს.¹⁶

¹⁴ ქართლის ცხოვრება. მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი თბ. 2008, გვ. 462.

¹⁵ როგორც ჩანს, მეცნიერი თვლიდა, რომ ქართველებმა კარი 1205 ან 1206 წელს აიღეს.

¹⁶ ნ. ბერძენიშვილის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია. „მაცნე“. ისტორიის სერია. თბილისი 1975. №3, გვ. 164.

ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ მოსაზრებას, რომ პირველად ათაბაგობა სწორედ ივანე ახალციხელს ებოძა. რამ გამოიწვია ახალი თანამდებობის შემოღება და რა უფლება-მოვალეობები ჰქონდა მას, უცნობია. მხოლოდ ვარაუდის გამოთქმა შეიძლება. ივანე მხარგრძელმა ათაბაგობა, მართლაც, ივანე ახალციხელის შემდგომ მიიღო. თუმცა ჩვენ არ ვიზიარებთ დებულებას ივანე მხარგრძელის საქართველოს მხოლოდ ერთი კუთხის ათაბაგობის შესახებ, ის საქართველოს სამეფო კარის ათაბაგი იყო.

ძნელი სათქმელია, თუ როდის და რატომ ჩამოართვეს ათაბაგობა ივანე ახალციხელს და გადასცეს ივანე მხარგრძელს. შესაძლოა მხოლოდ ვარაუდების გამოთქმა. ჩვენი აზრით, სამეფო კარზე სამოხელეო ცვლილებების განხორციელება 1210 წელს უნდა მომხდარიყო, როდესაც ტახტზე ახალგაზრდა მეფე გიორგი IV ავიდა. ეს ის პერიოდია, როდესაც მემატიანეს ცნობით, „და იყუნეს გამგელ და განმზრახად ყოველთა საქმეთა მისთა მისისავე მშობლისობითგან მხარგრძელი ზაქარია, მანდატურთუხუცესი და ამირსპასალარი და ივანე ათაბაგი“.¹⁷ ალბათ, ზაქარია და ივანე მხარგრძელებმა მთელი თავისი გავლენა გამოიყენეს და ახალციხელთა საგვარულოს ათაბაგობა ჩამოართვეს. ცხადია, ეს დამაბავდა ურთიერთობას ამ ორ საგვარეულოს შორის, თუ საერთოდ მტრობას არ ჩამოაგდებდა. ჩვენი აზრით, სწორედ ამის მერე დაიწყო დაპირისპირება ამ ორ საგვარეულოს შორის (თუმცა, შესაძლოა მანამდეც არსებობდა). ამიტომ იყო, ალბათ, რომ 1225 წელს გარნისის ბრძოლაში ივანე მხარგრძელმა დამხმარე ძალა არ გაუგზავნა ძმებ ახალციხელებს და ეს უკანასკნელები სასიკვდილოდ გაწირა. აკი პირდაპირ წერს ჟამთააღმწერელი, „იტყვიან **შურითა ყო** ახალციხელთა შალვა და ივანესითა“.¹⁸

რაც შეეხება საკითხს, თუ რატომ სურდა ივანე მხარგრძელს ათაბაგობა, ამასთან დაკავშირებით სრულიად ვიზიარებთ დავით გვრიტიშვილისა და შოთა მესხიას მოსაზრებებს, რომელთა ციტირებაც ზემოთ უკვე მოვახდინეთ.

ჩვენი აზრით, „ისტორიანი და აზმანის“ ტექსტში საგანგებოდ იქნა ჩართული გამოგონილი, არარეალური სიუჟეტი – ივანე მხარგრძელისათვის ვითომდა თამარ მეფის მიერ ათაბაგობის ბოძების შესახებ – რათა შექმნილიყო მხარგრძელთა მიერ ათაბაგობის მიღების „კანონიერი“ ვერსია. ამისთვის კი საჭირო იყო, რომ თამარ მეფე ზაქარიაზე გვიან გარდაცვლილიყო. დიდი ხანია და ფხოველთა წინააღმდეგ ლაშქრობაც სწორედ ივანეს განდიდები-

¹⁷ ქართლის ცხოვრება. მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი, გვ. 356.

¹⁸ ქართლის ცხოვრება. მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი, გვ. 536.

სა და წარმოჩენის მიზნით არის ასე დაწვრილებით და მაღალფარდოვნად აღწერილი.

ძალიან საინტერესოა, რომ ორივე ცნობა, ივანე ახალციხელისა და ივანე მხარგრძელისათვის ათაბაგობის ბოძების შესახებ დაცულია ერთსა და იმავე წყაროში – „ისტორიანი და აზმანში“. როგორ შეიძლება, რომ მემატიანემ, რომელიც წერს, რომ თამარ მეფემ „დაუტევა კარისა მცველად ახალციხელი ივანე ... და უბოძა ათაბაგობა“, შემდგომ დაწეროს – „ყოცა მეფემან (ივანე მხარგრძელი – მ. ბ.) და უბოძა ათაბაგობა, რომელი არა ყოფილ იყო საქართველოს მეფეთა წინაშე, არცა ვის ბოძებოდა“. ჩვენი აზრით, სავარაუდოა, რომ მან, ვინც თხზულების დაწერის შემდგომ მასში ჩაუმატა სიუჟეტი ივანე მხარგრძელისათვის ათაბაგობის ბოძების შესახებ, ყურადღება არ მიაქცია (ეგებ არც იცოდა) მანამდე არსებულ ინფორმაციას, ათაბაგობის ივანე ახალციხელისთვის გადაცემის შესახებ.

ჩვენ ვეთანხმებით იმ მოსაზრებას, რომ პირველად ათაბაგობა ივანე ახალციხელს ებოძა ქალაქ კარის ალების შემდეგ. ათაბაგობასთან ერთად ივანე ახალციხელს მიანიჭეს ამირთამირობა და მონაპირეობა. ამირთამირობა – რადგან ქალაქი კარის გამგებელი გახდა და საქართველოში დიდი ქალაქის მმართველები ამირთამირას ტიტულსაც ფლობდნენ. მონაპირედ კი იმის გამო დაინიშნა, რომ ქალაქი კარი და მისი „მიმდგომი ქუეყანანი“ სასაზღვრო ანუ სანაპირო მხარეს წარმოადგენდა. როგორც ვხედავთ, ორივე „კელი“ – ამირთამირა და მონაპირე – რეალური შინაარსის მატარებელი იყო. სავარაუდოა, რომ ათაბაგობაც ებოძა გარკვეული კონკრეტული მიზნით და არა უბრალოდ საპატიო წოდებად ანდა თუნდაც განდილებისათვის.

რა მიზანი შეიძლება ჰქონოდა ივანე ახალციხელისათვის ათაბაგობის მიცემას? სანამ ამ კითხვაზე პასუხს გავცემთ, გავიხსენოთ, თუ რას წარმოადგენდა ათაბაგობა XIII საუკუნის დასაწყისისათვის. სელჩუკთა სახელმწიფოში ათაბაგი, თავისი თავდაპირველი მნიშვნელობით, ტახტის მემკვიდრის აღმზრდელი იყო. შემდგომში ათაბაგის „კელმა“ შინაარსი შეიცვალა და XIII საუკუნის დასაწყისისათვის ათაბაგის ტიტულს ცალკეული მუსლიმური სამფლობელოების მმართველებიც ატარებდნენ. მაგალითად, ელდიგუზიანთა საგვარეულოს წარმომადგენლები. ანუ იმ დროისათვის, როდესაც საქართველოს სამეფო კარმა ივანე ახალციხელს ათაბაგობა მიანიჭა, ამ „კელის“ ფლობა ცალკეული სამფლობელოს მმართველთა ტიტულიც იყო.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ნოდარ შოშიაშვილის აზრით, ივანე ახალ-

ციხელი პროვინციის მართველი ათაბაგი იყო. თითქმის ანალოგიურ თვალსაზრისს იზიარებდა ილია ანთელავაც, რომელიც თვლიდა, რომ ივანე ახალციხელი საუფლისწულო ოლქის ათაბაგი იყო.

ჩვენი აზრით, წყაროებიდან არ ჩანს, რომ თამარ მეფის დროის საქართველოში არსებობდნენ პროვინციის მმართველი ათაბაგები. საქართველოს ადგილობრივი მმართველობის სისტემა არ იცნობდა ათაბაგის თანამდებობას. სახელმწიფო მიწების მართვას ერისთავები ახორციელებდნენ. დიდ კერძო მამულებს (გაგი, თმოგვი და სხვ.) თავად მათი პატრონი ფეოდალები განაგებდნენ. რაც შეეხება საუფლისწულო დომენს, არც აქ ჩანს ათაბაგის მმართველობა. უპირველესი საუფლისწულო დომენი ჯავახეთი იყო და ამ რეგიონში ათაბაგი არ ჩანს. საერთოდ იყო კი კარი საუფლისწულო დომენი (და არც 1206 წელაა მისი აღების ერთადერთი და უცილობელი თარიღი)? მართალია, ბასილი ეზოსმოდუარი წერს, რომ კარის „ციხოვანთა მათ კლიტენი წინაშე ძისა მისისა გიორგისა და მერმე თამარის წინაშე და ითხოვდეს მშვიდობასა და ფიცსა, რათა არა განსცნეს კარი, ვითარ ანისი და ღვინი არამედ სამეფოდ დაიმჭიროს. ამისთვისცა მისცა სიტყუა მტკიცე და უბრძანა ძესა თვისსა გიორგის რათა შევიდეს და თვით მოითუალოს ქალაქი და ციხე. რომელი ესე ესრეთ იქმნა. და ესე ერთი ქალაქი და ციხე თვისად დაიმჭირა“.¹⁹ ანუ თამარმა ლაშა-გიორგის უბრძანა „თვით მოითუალოს ქალაქი“, რაც, ჩვენი აზრით, ნიშნავს გიორგის მიერ ქალაქის ჩაბარებას და არა უფლისწულისათვის გადაცემას. აკი თავადვე წერს მემატიანე, რომ მეფემ „ესე ერთი ქალაქი და ციხე თვისად დაიმჭირა“. ე.ი. თავისთვის დაიტოვა ანუ აქცია სამეფო და არა საუფლისწულო დომენად.

ჩვენ არ გამოვრიცხავთ, რომ ივანე ახალციხელისათვის ათაბაგობის ბოძება, მართლაც, რომელიდაცა მხარის (პროვინციის, ოლქის) ფლობასა თუ მართვასთან იყოს დაკავშირებული. მაგრამ რომელი მხარის? ხომ არ იყო ივანე ახალციხელი გამიზნული საქართველოს მოსაზღვრე რომელიმე ტერიტორიის შესაძლო, პოტენციურ მართველად? ჩვენ მხოლოდ ვარაუდს გამოვთქვამთ, ივანე ახალციხელისთვის ათაბაგობის ბოძება ხომ არ იყო ქართული სახელმწიფოს მიერ სამხრეთით მდებარე ტერიტორიების დაკავებისაკენ მიმართული პოლიტიკის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი. ანუ თუ შეიძლება ასე ითქვას, ივანე ახალციხელი მზადდებოდა საქართველოს სამხრეთის საზღვრებთან მდებარე რომელიმე მუსლიმური სამეფოს ახლად შემოერთებული

¹⁹ ქართლის ცხოვრება. მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი, გვ. 462.

ტერიტორიის მმართველად.

საბოლოოდ შეიძლება ითქვას შემდეგი, ჩვენი აზრით, თავდაპირველად ათაბაგის „კელი“ სრულიად კონკრეტული მოსაზრებით გაჩნდა საქართველოს სახელმწიფო მმართველობის სისტემაში. ამ შემთხვევაში ის გარკვეული ტერიტორიის (მართალია, ჯერ კიდევ შემოსაერთებელის) მმართველს გულისხმობდა. ივანე მხარგრძელის მიერ ათაბაგობის მიღებასთან ერთად კი მისი შინაარსის შეცვლაც მოხდა. როგორც აღვნიშნეთ, ამას ლოვარდ ტუხაშვილიც კარაულობდა. მაგრამ, მისი აზრით, მხარგრძელები იყვნენ არა მთელი საქართველოს, არამედ მხოლოდ ერთი რეგიონის ათაბაგები. ჩვენი აზრით, კი შინაარსის ცვლილება სწორედ საპირისპიროდ მოხდა. ათაბაგი გახდა უფლისწულის აღმზრდელი ვაზირი და ივანე მხარგრძელიც ამ მხრივ მთელი საქართველოს ათაბაგია.

შემდგომში კი ათაბაგობა, მართლაც, დაუპირისპირდა მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს და „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ უკვე წერია – „ჭყონდიდელი მამა არს მეფისა, ათაბაგი ახალია“.²⁰

²⁰ ქართული სამართლის ძეგლები. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ. ტ. II. თბ. 1965, გვ. 95.

Mikheil Bakhtadze

**SOME HYPOTHESES ABOUT INTRODUCING A POSITION OF
ATABAG IN GEORGIA**

Summary

Original function of atabag within the Georgian administration was that of ruler of certain province. Georgian feudal Ivane Akhaltsikheli became the first man to occupy this position after capture of the city of Kars by the Georgians. At the beginning of Giorgi IV Lasha's reign (1210 - 1222), Georgian great lord Ivane Mkhargrdzeli became atabag and he transformed the function of atabag to vizier/minister, tutor of prince. Georgian historical narrative "Histories and Laudations of the Kings" was provided by the false version how queen Tamar (1184 - 1210) allotted Ivane Mkhargrdzeli with a position of atabag, to prove the "legitimacy" of receiving this honour for Mkhargrdzeli family.